

Shlukování

Zpracováno s využitím skvělého tutoriálu autorů
Eamonn Keogh, Ziv Bar-Joseph a Andrew Moore

Osnova přednášky

- **Motivace**
- Míra vzdálenosti
- **Hierarchické shlukování**
- Hodnocení kvality rozkladu
- **Shlukování rozkladem**
  - k-means (k-středů)
  - * EM (expectation maximization) algoritmus, Gaussovská směs
  - Odhad počtu shluků

Co je to shlukování?

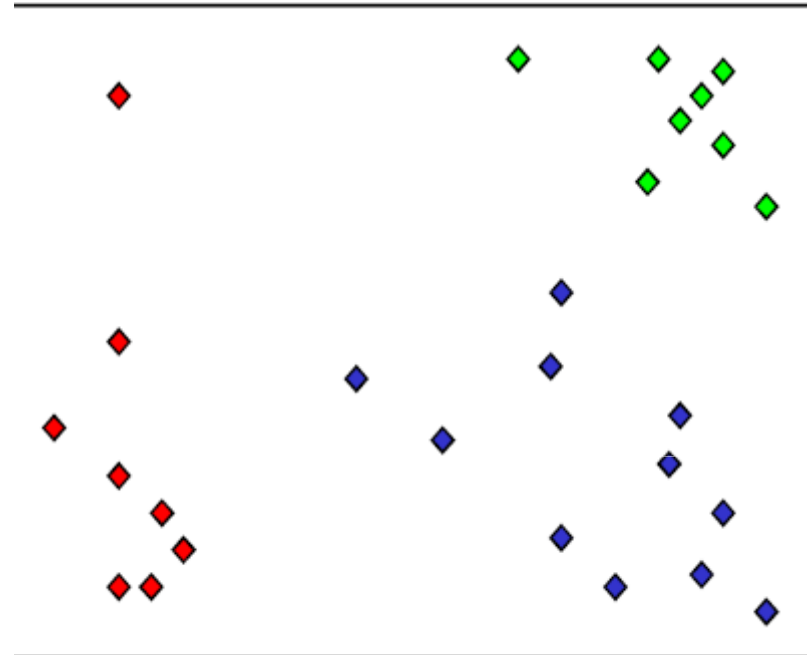
Seskupení dat do takových
shluků, že podobnost dat

- uvnitř shluku je vysoká,
- z různých shluků je nízká.

Hledáme „přirozené“ seskupení,
které nabízí lepší popis dat.

Proč nás to zajímá?

Dá se to použít pro něco
konkrétního?

Důležité pro nalezení vnitřní struktury dat: Linného systém, Mendělejevova tabulka,
Clusty/Yippy *pro lepší orientaci ve výsledcích webového vyhledávače,
segmentace obrazů jako základ pro rozpoznávání objektů či definici hranic, ...

* „.. **Clusty** search for ‘**pearl**’ organizes the top 250-500 results into subject folders such as **Jewelry**, **Pearl Harbor**, **Pearl Jam**, **Steinbeck Novel** and **Daniel Pearl**. Clusty allows users to focus on the area of interest without all the chaff.“

Co jsou přirozené shluky z těchto individuí?

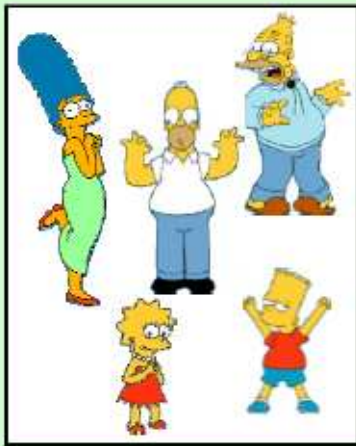
Shlukování je chápáno jako deskriptivní úloha, jejímž cílem je charakterizovat kategorie individuí, které mají smysl a které umožní lépe chápat pozorovaný svět.

Co jsou „přirozené“ shluky z těchto individuí?

Pojem „přirozenost“ má zde velmi subjektivní charakter!

Rodina Simpsonů

Zaměstn. školy

Ženy

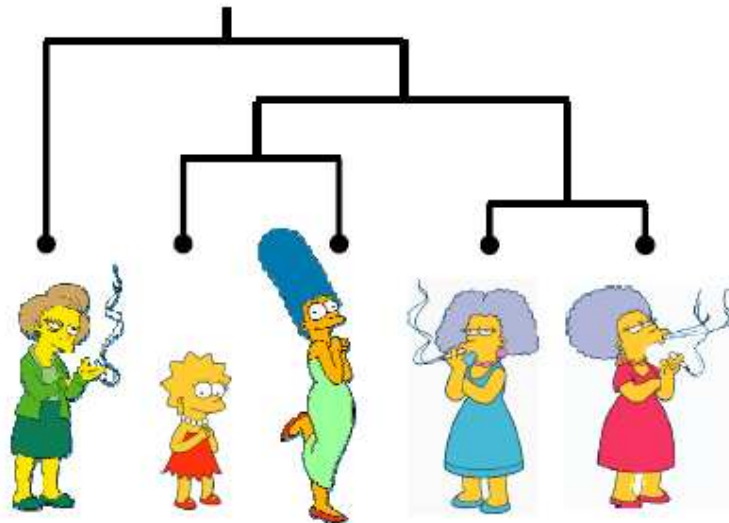
Muži

Dva přístupy ke tvorbě shluků

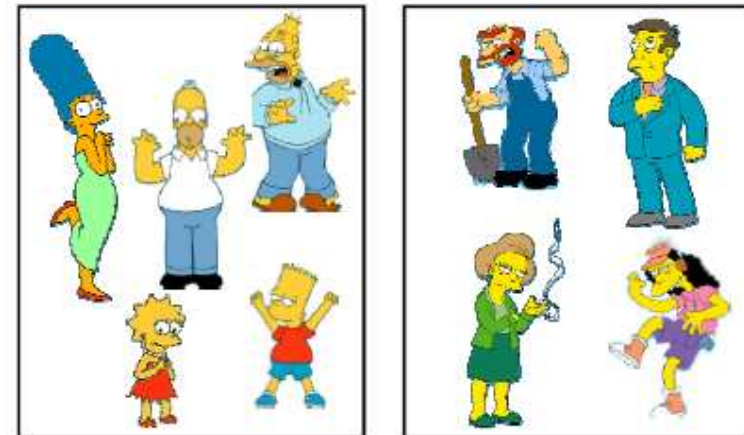
Shlukování rozkladem konstruuje různé rozklady množiny uvažovaných objektů a z těch vybírá nejvhodnější vzhledem k nějakému kritériu.

Hierarchické shlukování postupně sdružuje uvažované objekty podle zvoleného kritéria

Hierarchické shlukování

Shlukování rozkladem

Co je to podobnost?

Podobnost je obtížné definovat, ale lehce ji rozpoznáme, když ji vidíme!

- Jedná se o filosofickou otázku.
- Pragmatická charakteristika staví na definici **vzdálenosti**

Osnova přednášky

- Motivace
- **Míra vzdálenosti**
- Hierarchické shlukování
- Hodnocení kvality rozkladu
- Shlukování rozkladem
  - k-means (k-středů)
  - EM (expectation maximization) algoritmus, Gaussovská směs
  - Odhad počtu shluků

Jak definovat **míru vzdálenosti**?

Funkce D , která každým 2 uvažovaným objektům $\mathbf{o}_1$ a $\mathbf{o}_2$ přiřazuje reálné číslo $D(\mathbf{o}_1, \mathbf{o}_2)$ tak, aby pro libovolné objekty $\mathbf{A}, \mathbf{B}$ a $\mathbf{C}$ měla funkce D tyto **vlastnosti**

1. $D(\mathbf{A}, \mathbf{B}) = D(\mathbf{B}, \mathbf{A})$ symetrie
2. $D(\mathbf{A}, \mathbf{B}) = 0$ iff $\mathbf{A} = \mathbf{B}$ zajištění samo-podobnosti
3. $0 \leq D(\mathbf{A}, \mathbf{B})$ pozitivita

Platí-li navíc ještě následující vlastnost

4. $D(\mathbf{A}, \mathbf{B}) \leq D(\mathbf{A}, \mathbf{C}) + D(\mathbf{C}, \mathbf{B})$ trojúhelníková nerovnost

říkáme, že míra D je **metrická míra vzdálenosti**

Nejčastější míry vzdálenosti

Minkowského míra pro objekty popsané **atributy s reálnými hodnotami**

- Necht' objekt je popsán p atributy jako reálný vektor. Uvažujme objekty $\mathbf{x} = (x_1, x_2, \dots, x_p)$ a $\mathbf{y} = (y_1, y_2, \dots, y_p)$
- Minkowského metrická vzdálenost je definována

$$d(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = (|x_1 - y_1|^g + |x_2 - y_2|^g + \dots + |x_p - y_p|^g)^{1/g}$$

kde g je parametr volený podle potřeb aplikace, např.:

- Je-li $g = 1$, mluvíme o **Manhattanské vzdálenosti**
- Je-li $g = 2$, jedná se **Euclidovu vzdálenost**

Nejčastější míry vzdálenosti

Nechť objekt je popsán p atributy jako **binární** vektor (s hodnotami 0 nebo 1). Uvažujme objekty $\mathbf{x} = (x_1, x_2, \dots, x_p)$ a $\mathbf{y} = (y_1, y_2, \dots, y_p)$

Kontingenční tabulka	pro vektory $\mathbf{x}$ a $\mathbf{y}$
$q = \text{card} \{i \leq p: x_i = y_i = 1\}$	$r = \text{card} \{i \leq p: x_i = 1, y_i = 0\}$
$s = \text{card} \{i \leq p: x_i = 0, y_i = 1\}$	$t = \text{card} \{i \leq p: x_i = y_i = 0\}$

Míra pro objekty s **binárními atributy** vychází z kontingenční tabulky.

V případě, že obě hodnoty (0 i 1) mají stejnou důležitost, označuje se atribut jako **symetrický**, jinak je **asymetrický**.

- Jsou-li **všechny atributy symetrické**, pak $d(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = (r+s) / (q+r+s+t)$
- Jsou-li **všechny atributy asymetrické** a výsledek 1 je významnější než 0, pak se nezapočítává shoda v hodnotách 0: $d(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = (r+s) / (q+r+s)$

Nejčastější míry vzdálenosti

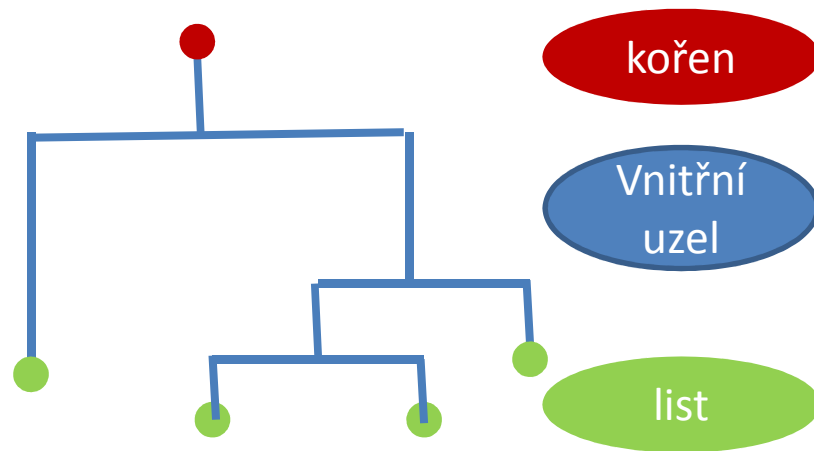
Nechť objekt je popsán p atributy jako vektor s **nominálními** hodnotami, tj. hodnoty mají výčtový typ (např. barvy nebo jména firem). Uvažujme objekty $\mathbf{x} = (x_1, x_2, \dots, x_p)$ a $\mathbf{y} = (y_1, y_2, \dots, y_p)$, jejichž hodnoty se přesně shodují na m pozicích.

- Pak se jako míra používá jednoduchá shoda $d(\mathbf{x}, \mathbf{y}) = (p - m) / p$

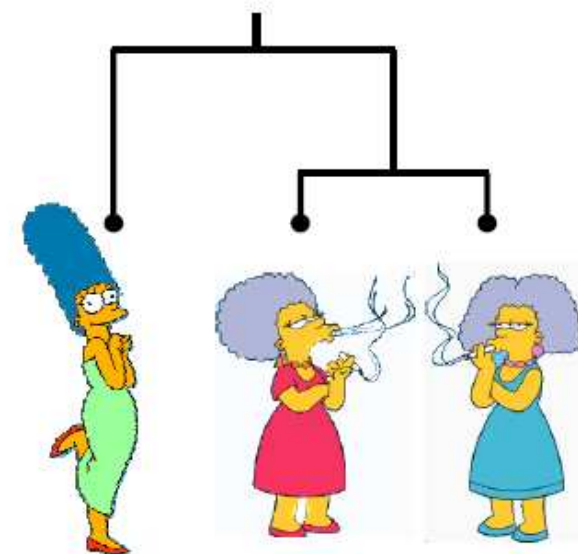
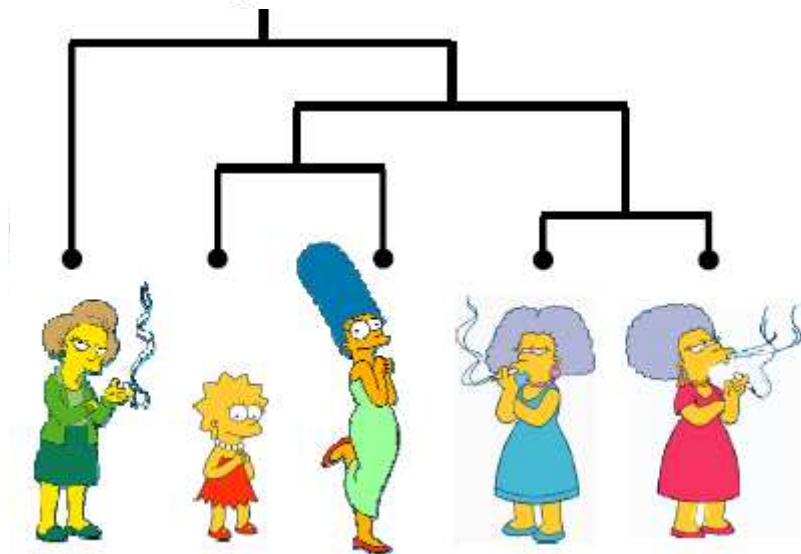
Je-li objekt popsán p atributy jako vektor s **ordinálními** hodnotami, tj. jde o konečný definiční obor, jehož hodnoty jsou uspořádány (např. čísla měsíců), používá se míra podobná jako u reálných hodnot (původní hodnota je nejprve transformována do intervalu $[0, 1]$).

V případě, že různé **atributy mají různé typy**, míra vzdálenosti vznikne jako součet měr po příslušných typech.

Dendrogram jako užitečný nástroj pro kompaktní znázornění vztahů podobnosti ve skupině

Vzdálenost 2 objektů a a b je v dendrogramu vyjádřena výškou (= vzdáleností od listu) nejnižšího uzlu, který leží na společné části cesty od kořene k a i k b .

Jaké vlastnosti by měl mít algoritmus pro tvorbu shluků?

- Škálovatelnost vzhledem k rozsahu dat = polynomiální (nejlépe lineární) složitost v nárocích na čas i paměť
- Nezávislost na pořadí vstupu dat
- Interpretovatelnost výsledků
- Schopnost zvládat šum a přítomnost „outliers“
- Schopnost pracovat s různými typy dat
- Schopnost využít omezující podmínky uživatele
- ...

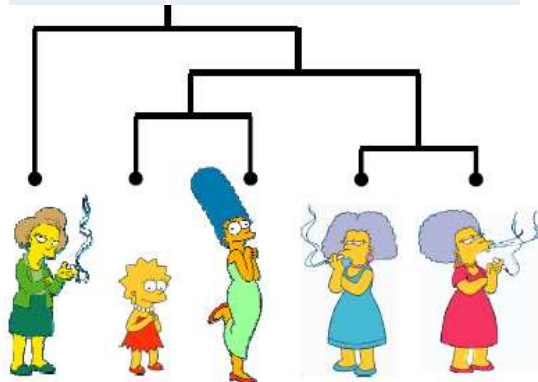
Osнова přednášky

- Motivace
- Míra vzdálenosti
- **Hierarchické shlukování**
- Hodnocení kvality rozkladu
- Shlukování rozkladem
  - k-means (k-středů)
  - EM (expectation maximization) algoritmus, Gaussovská směs
  - Odhad počtu shluků

Postupy pro hierarchické shlukování

Počet dendrogramů s n listy ?

# listů	# Dendrogramů
2	1
3	3
4	15
5	105
...	...
10	34 459 425

Jejich prohlédnutí je NP úloha → k řešení je nutná heuristika

Postup zdola-nahoru (aglomerativní):

Začátek: každý objekt tvoří vlastní shluk. Najdeme 2 nejbližší shluky, které sloučíme.

Postup: Proces opakujeme až do okamžiku, kdy všechny objekty jsou ve stejném shluku.

Postup shora-dolů (postupné dělení):

Začátek: jediný shluk tvořený všemi daty.

Otestujeme všechny možnosti, jak shluk rozdělit na 2 disjunktní části a vybereme nejlepší variantu.

Postup: Rekurzivně pokračujeme na obou vzniklých podmnožinách.

Předpokládejme, že máme k dispozici míru pro vzdálenost a údaje pro všechny páry, viz symetrická tabulka

$$D(\text{Mrs. Krabappel}, \text{Lisa Simpson}) = 8$$

$$D(\text{Maggie Simpson}, \text{Marge Simpson}) = 1$$

				
0	8	8	7	7
	0	2	4	4
		0	3	3
			0	1
				0

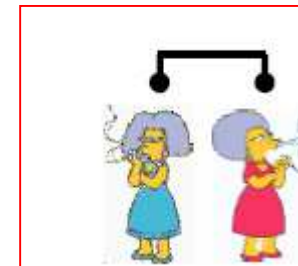
Aglomerativní postup zdola-nahoru: Simpsonovi-1

$$D(\text{Lisa Simpson, Bart Simpson}) = 8$$

$$D(\text{Marge Simpson, Maggie Simpson}) = 1$$

					
	0	8	8	7	7
		0	2	4	4
			0	3	3
				0	1
					0

Otestujeme všech $5 \cdot 4 / 2$ párů a vybereme ten, jehož objekty jsou si nejbliž!

Simpsonovi-2

$$D(\text{Marge}, \text{Lisa}) = 8$$

$$D(\text{Maggie}, \text{Marge}) = 1$$

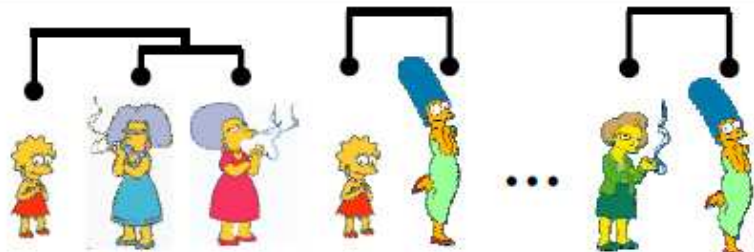
					
	0	8	8	7	7
		0	2	4	4
			0	3	3
				0	1
					0

?

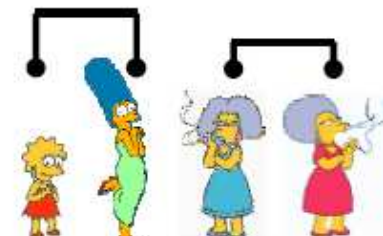
4

8

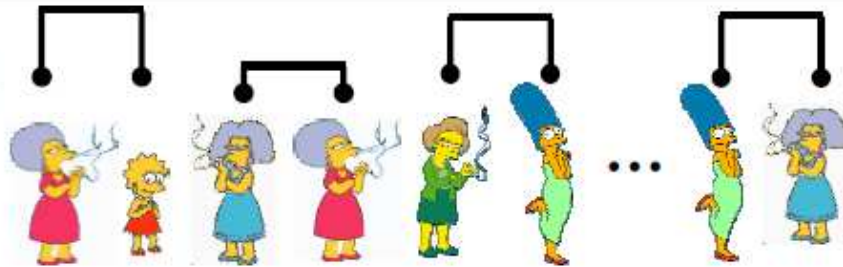
Otestuj všechny možnosti

Vyber nejlepší

Otestuj všechny možnosti

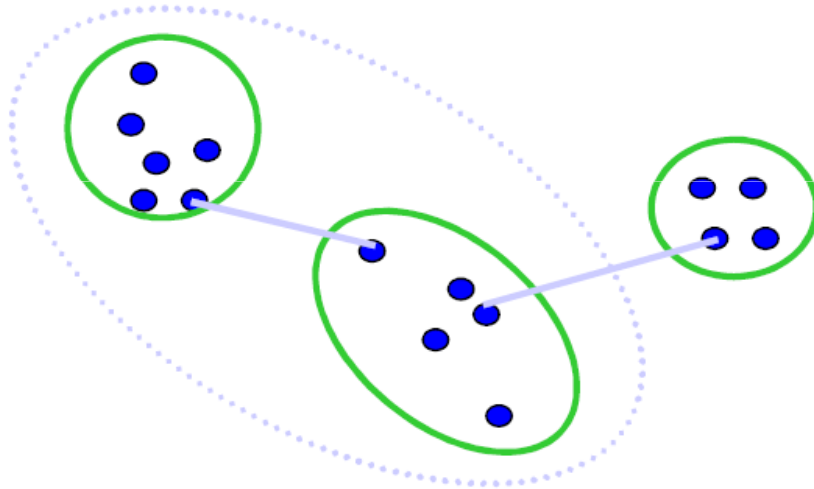

Vyber nejlepší

Určování vzdálenosti 2 shluků : **míra1**

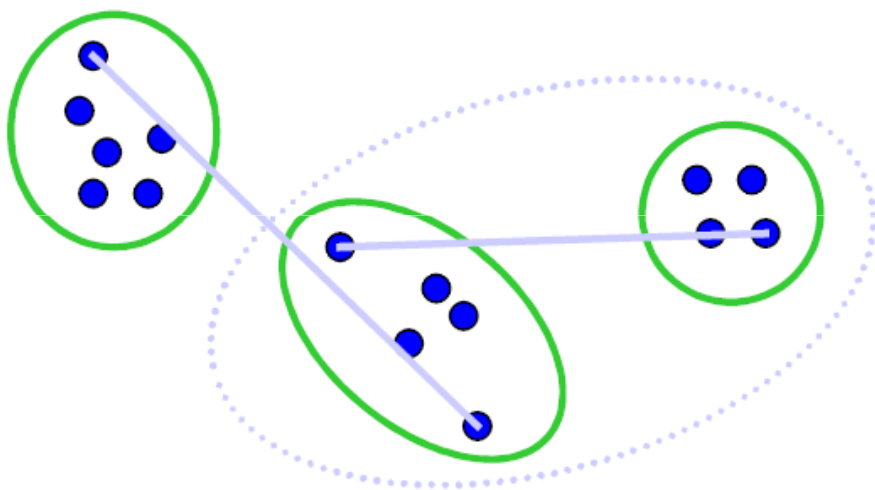
Vzdálenost shluků (*single link*) = vzdálenost jejich 2 nejblížeších prvků

- Tato míra pro vzdálenost má tendenci k tvořit řetízky menších shluků

Určování vzdálenosti 2 shluků: **míra2**

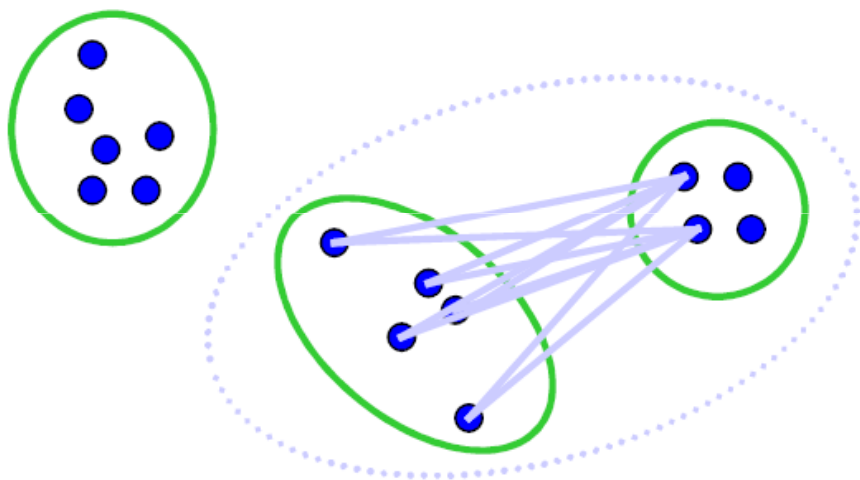
Vzdálenost shluků (complete link) = vzdálenost jejich 2
nejvzdálenějších prvků

- Tato míra pro vzdálenost obvykle tvoří **poměrně kompaktní shluky**

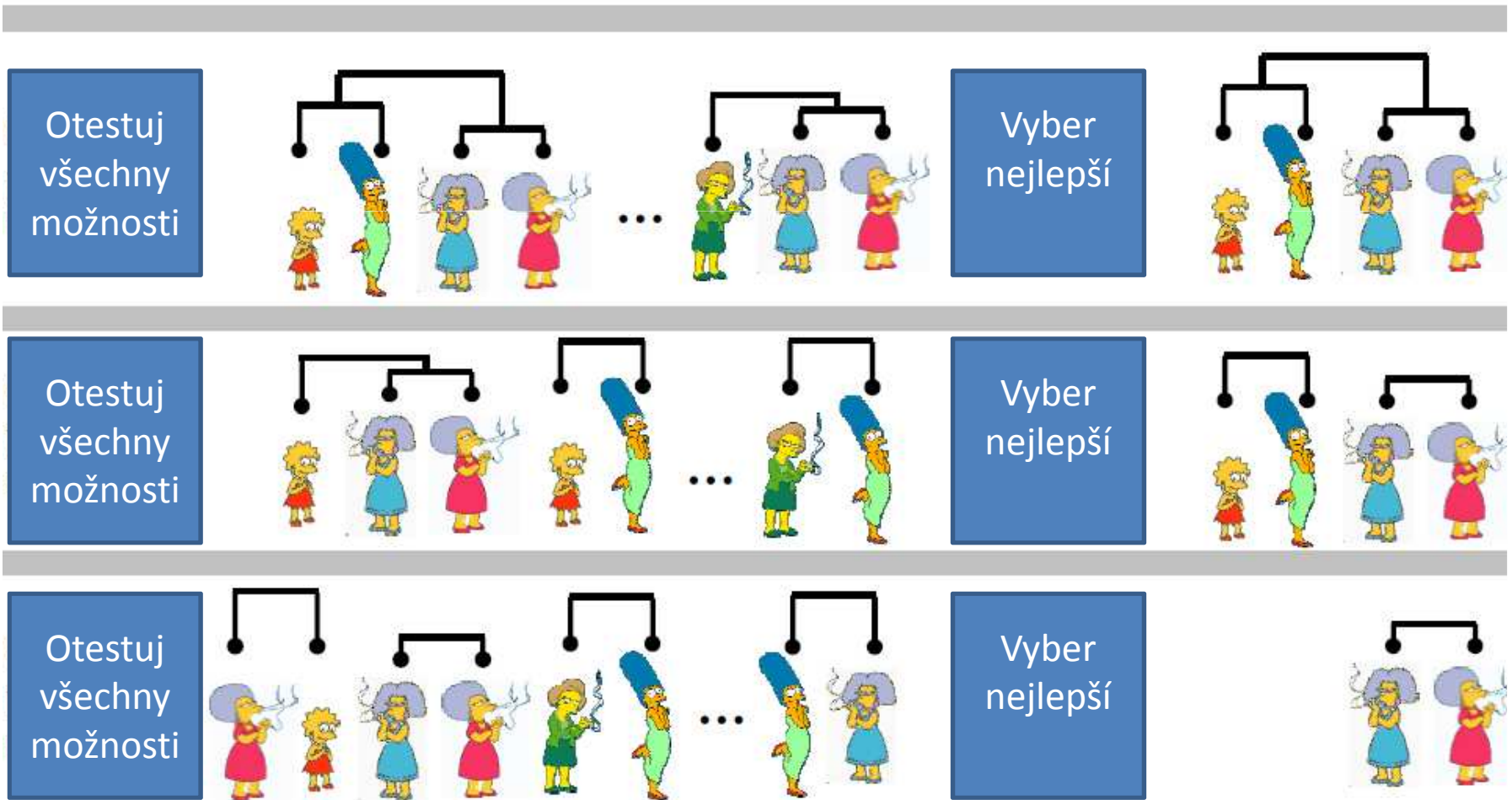
Určování vzdálenosti 2 shluků : míra3

Vzdálenost shluků = průměrná vzdálenost mezi **všemi prvky** **obou shluků**

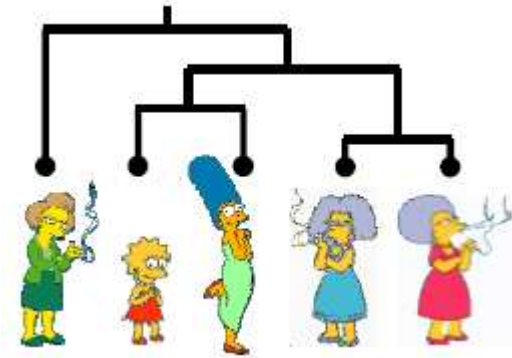

- Nejčastěji používaná míra pro vzdálenost.
- Robustní vůči šumu!

Simpsonovi-3

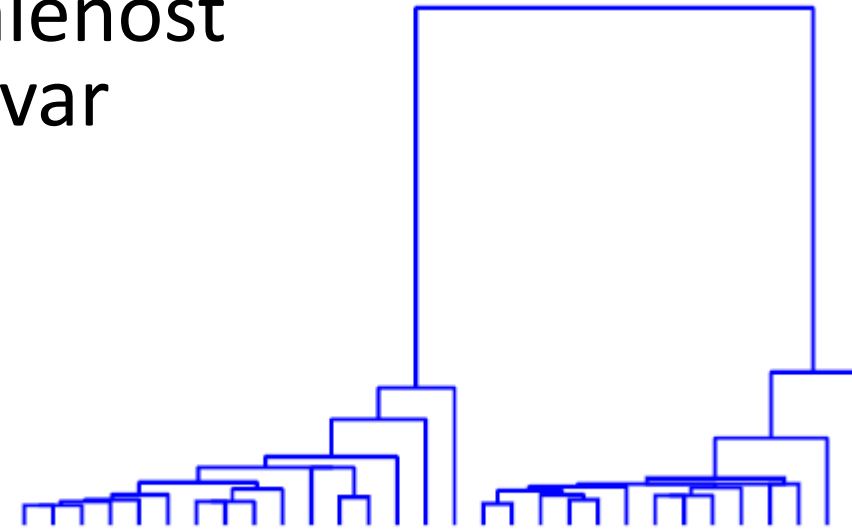
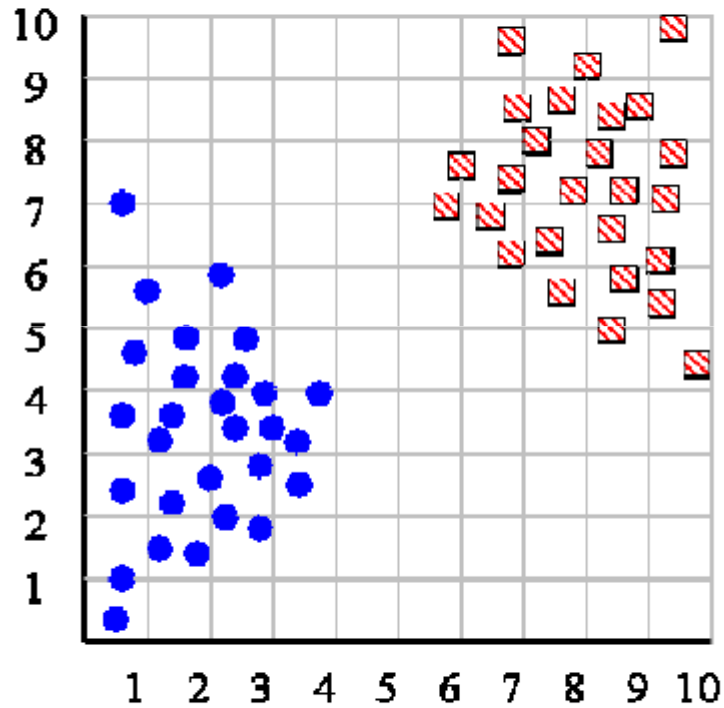
Simpsonovi-4

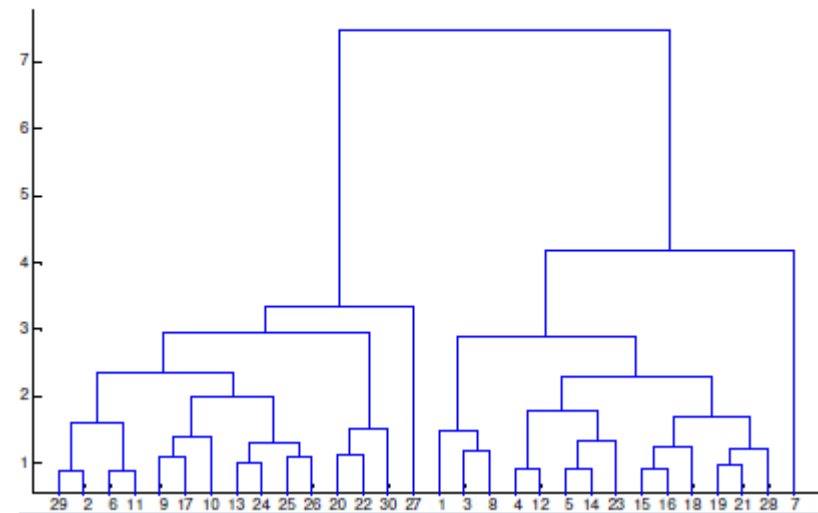
<p>Otestuj všechny možnosti</p>		<p>Vyber nejlepší</p>	
<p>Otestuj všechny možnosti</p>		<p>Vyber nejlepší</p>	
<p>Otestuj všechny možnosti</p>		<p>Vyber nejlepší</p>	

Vliv volby míry pro vzdálenost shluků na výsledný tvar dendrogramu

Vzdálenost: nejbližší sousedi (míra 1)

Vzdálenost: průměr všech (míra3)

Shrnutí: **typické vlastnosti** **hierarchických metod shlukování**

- **Výhoda:** není třeba předem specifikovat počet shluků
- Hierarchickou strukturu dokáže uživatel často dobře interpretovat – odpovídá „intuici“, ovšem jde pak o subjektivní pohled!
- Problém s rozsáhlými daty, neboť **dolní odhad pro složitost shlukování je $O(n^2)$** , kde **n** je mohutnost shlukované množiny
- Nebezpečí uvíznutí v lokálním optimu

Osnova přednášky

- Motivace
- Míra vzdálenosti
- Hierarchické shlukování
- **Hodnocení kvality rozkladu**
- Shlukování rozkladem
  - *k*-means (*k*-středů)
  - EM (expectation maximization) algoritmus, Gaussovská směs
  - Odhad počtu shluků

Dá se hodnotit kvalita vzniklého rozkladu?

Nechť shlukování navrhne pokrytí původní množiny pomocí K shluků $C_1, C_2, \dots, C_K$. Neexistuje universální definice pro “dobrý rozklad”. Jistě nejdůležitější je **hodnocení uživatele**. Přesto se používají i objektivní míry:

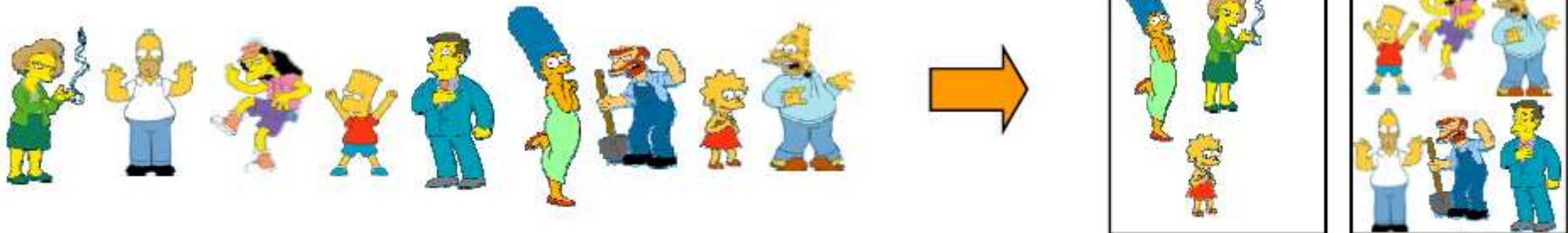
- **Vnitřní míra kvality**, např. SEE , t.j. suma odchylek uvnitř shluků (od pomyslného „těžiště“ shluku) přes všechny shluky:
  - Pro každý shluk i najdeme bod μ_i označený jako „těžiště“ shluku i jako průměr hodnot pro všechny prvky $x \in C_i$
  - Pro každý shluk i vypočteme odchylku od těžiště uvnitř shluku $SE_i = \sum_{x \in C_i} d(x - \mu_i)$
  - $SEE = \sum_{i \leq K} SE_i$
- **Vnější míra kvality** srovnává to, jak navržený rozklad odpovídá nějaké klasifikaci, která již existuje pro uvažované vybrané instance objektů.

Osnova přednášky

- Motivace
- Míra vzdálenosti
- Hierarchické shlukování
- Hodnocení kvality rozkladu
- **Shlukování rozkladem**
  - *k*-means (*k*-středů)
  - EM (expectation maximization) algoritmus, Gaussovská směs
  - Odhad počtu shluků

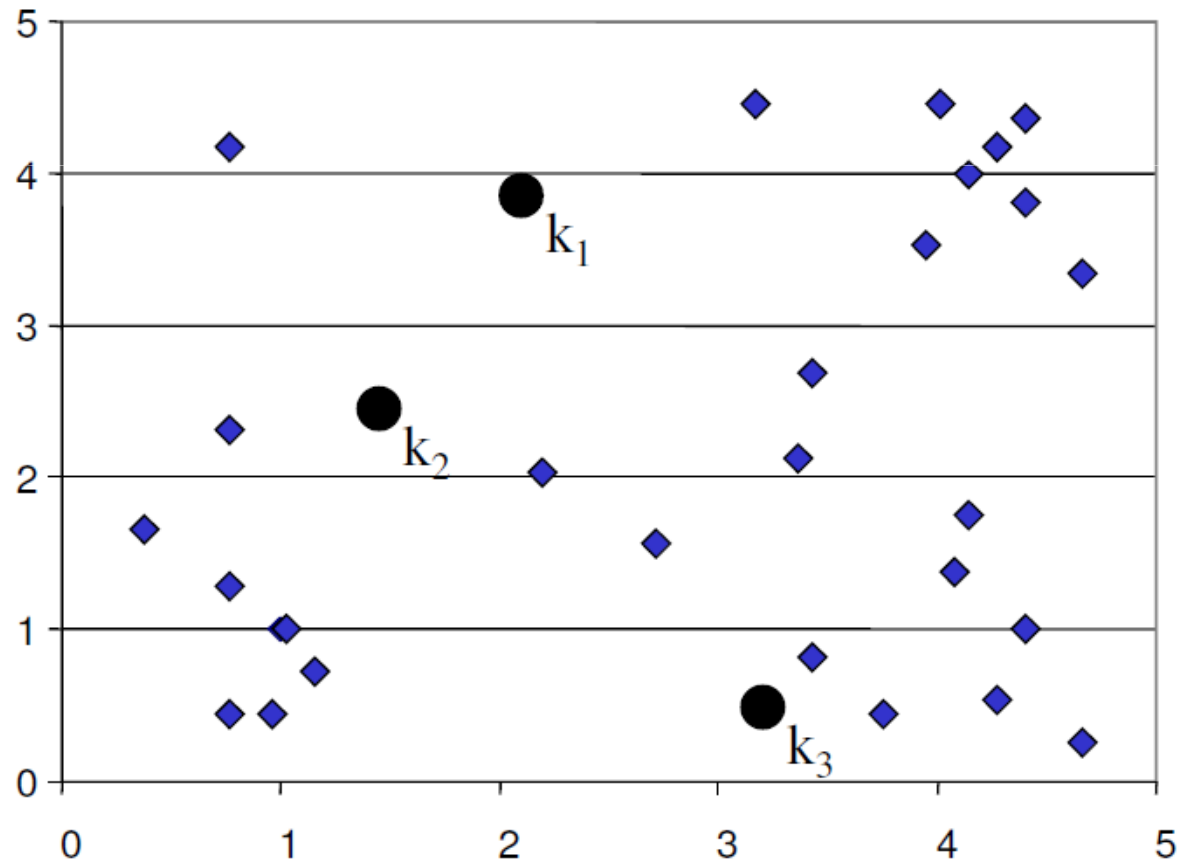
Shlukování rozkladem

- Nehierarchický postup, při němž se každý objekt vloží do jednoho z k disjunktních shluků.
- Předpokládá se, že **uživatel předem stanoví k** , tj. požadovaný cílový počet shluků

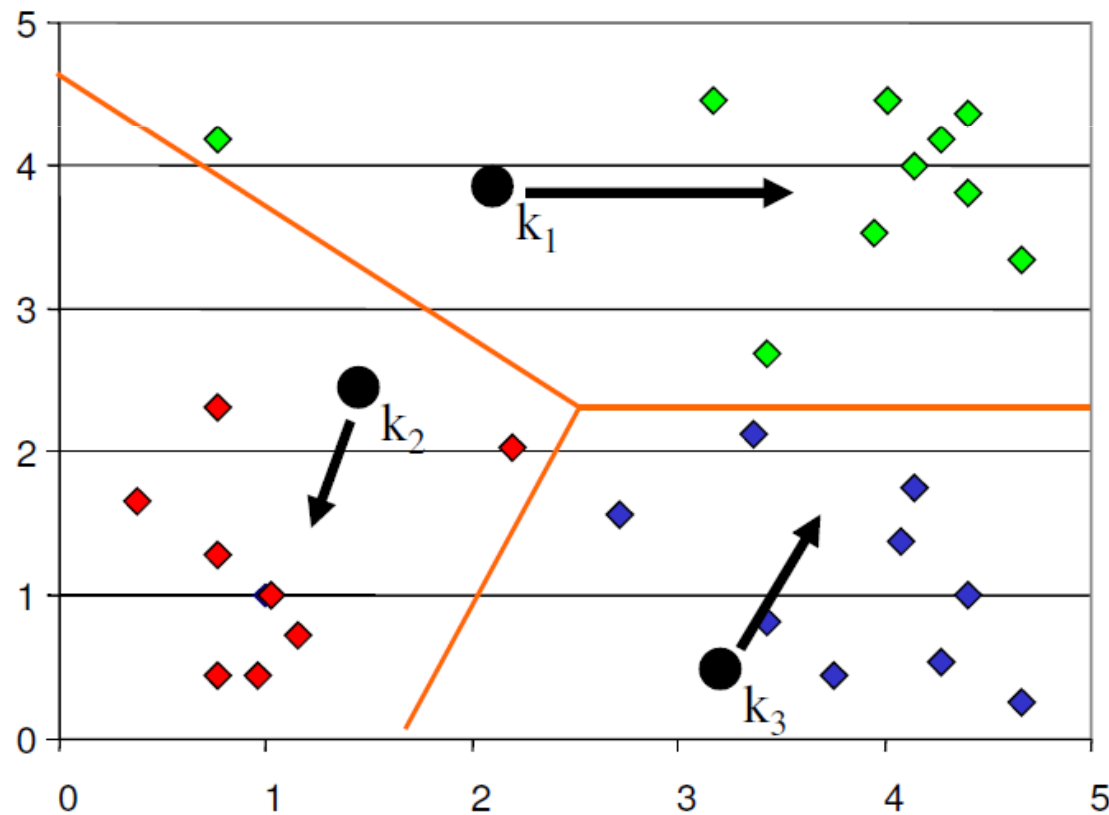
Shlukování metodou K-jader (means): inicializace

- a. Stanov hodnotu k a vyber náhodně k bodů (jader) ve výchozí množině

K-means shlukování: iterační krok 1

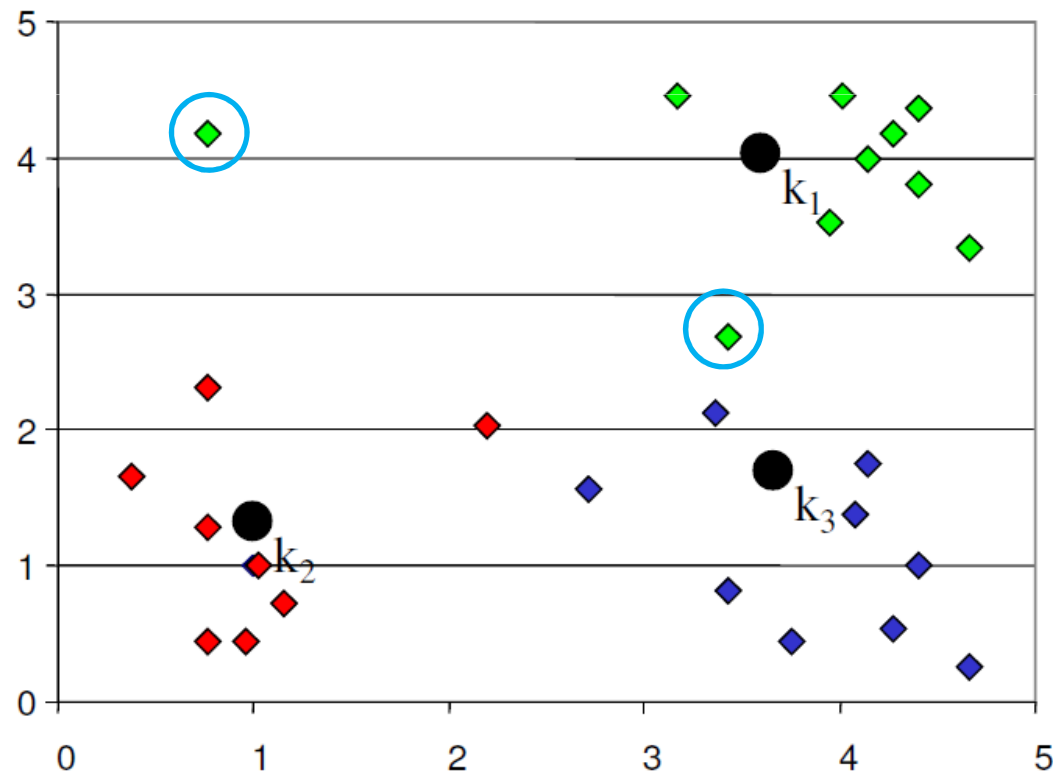
- Přiřaď každý bod výchozí množiny k **nejbližšímu** z vybraných k jader.
- V každé ze vzniklých k množin bodů nadefinuj **nové jádro** jako „průměr“ všech prvků této množiny

K-means shlukování: iterační krok 2

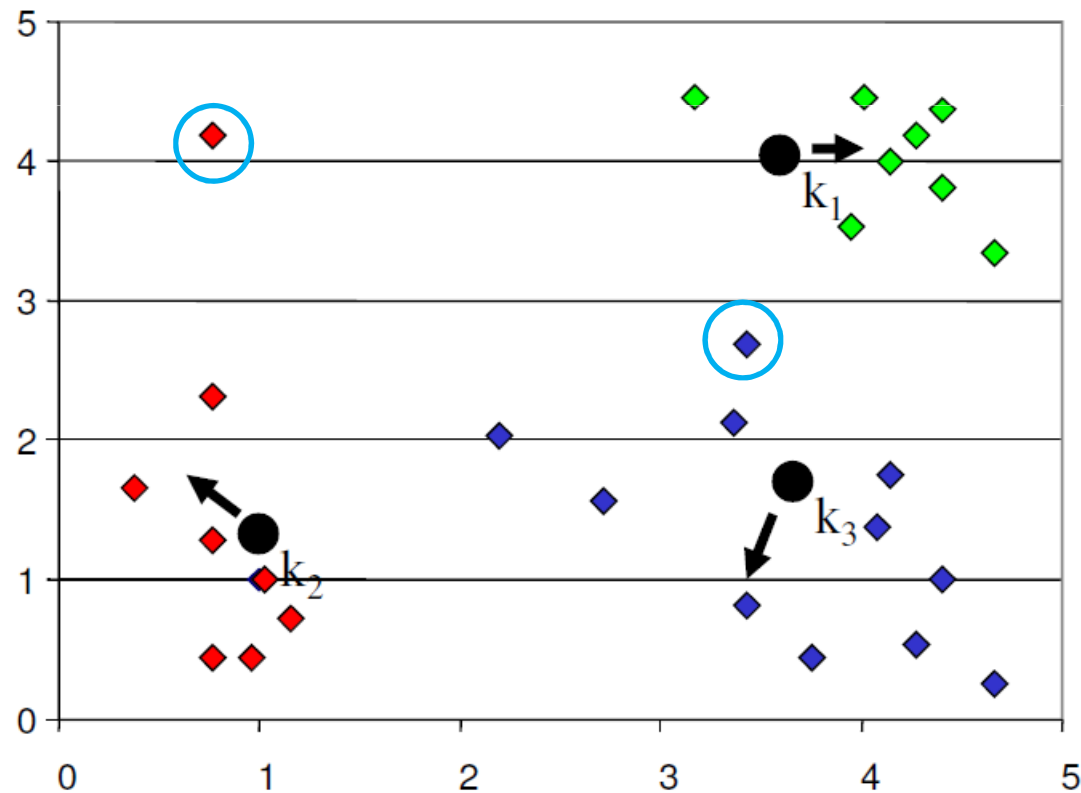
- Pro každý bod původní množiny proved' přiřazení k nejbližšímu z jader **nadefinovaných v předchozím kroku.**
- V každé ze vzniklých k množin bodů **nadefinuj nové jádro** jako „průměr“ všech prvků této množiny

Zařazení některých prvků se změnilo!

K-means shlukování: iterační krok 2

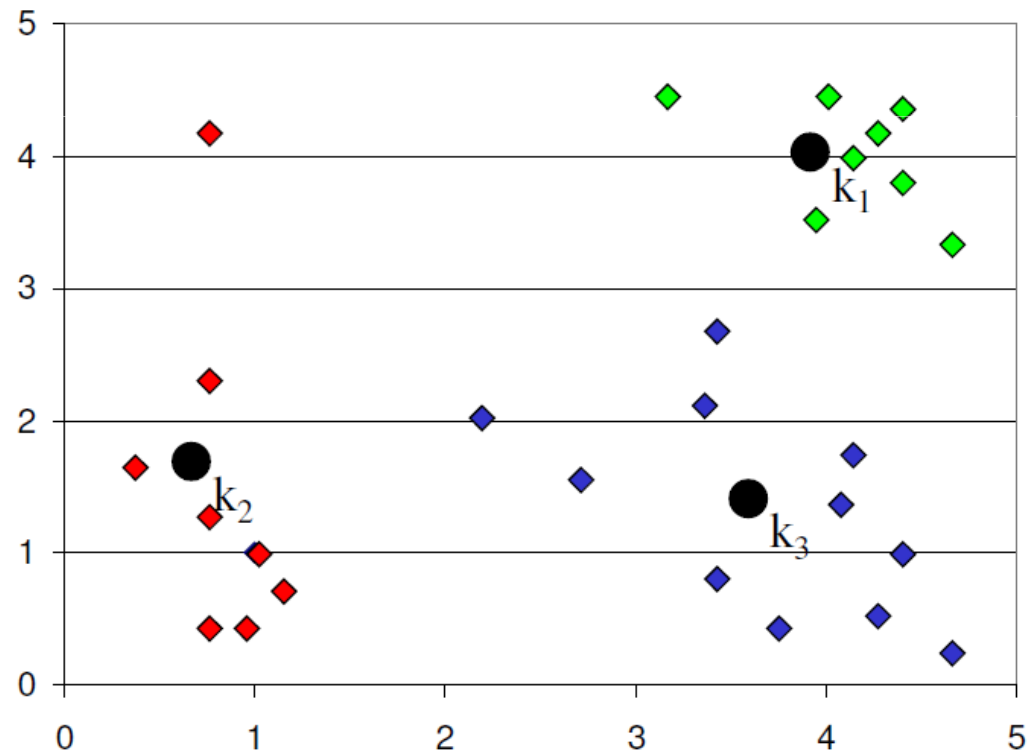
- Pro každý bod původní množiny proved' přiřazení k nejbližšímu jádru z těch, která byla nadefinovaná v předchozím kroku.
- V každé ze vzniklých k množin bodů nadefinuj **nové jádro** jako „průměr“ všech prvků této množiny

K-means shlukování: kriterium pro ukončení

a. Opakuj iterační krok až do té doby, než

„Při iteraci nedojde ke změně zařazení do shluku pro žádný prvek původní množiny.“

Algoritmus k -means pro N objektů

1. Stanov požadovaný počet k shluků.
2. Vyber náhodně výchozích k jader.
3. Přiřaď každému z N objektů číslo shluku, které odpovídá číslu nejbližšího jádra.
4. Předefinuj pozice jader všech k shluků tak, že bude použit průměr hodnot prvků v daném shluku.
5. Opakuj kroky 3. a 4. až do situace, kdy se příslušnost do shluků stabilizuje (po iteraci není žádný objekt zařazen do jiného shluku než před ní).

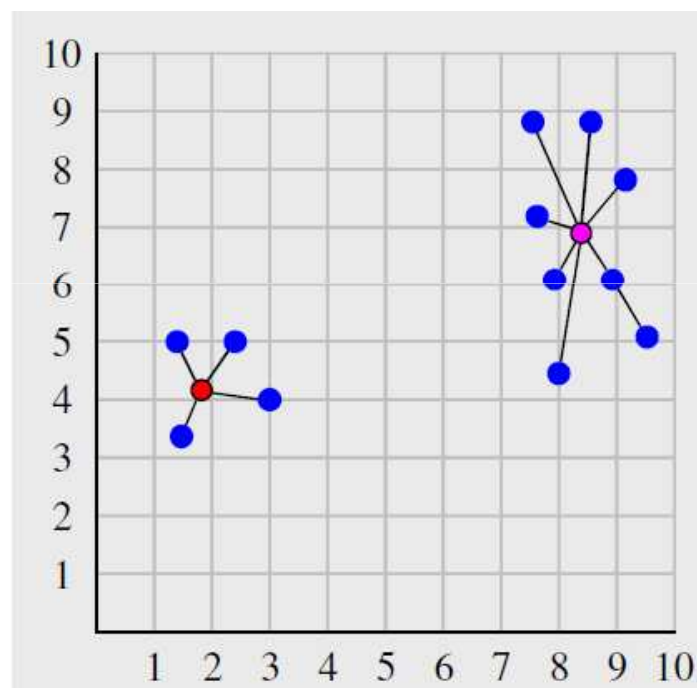
Proč algoritmus k -means funguje?

- **Předpoklad:** Dobré shlukování zajišťuje vysokou podobnost uvnitř shluku.
- K -means minimalizuje průměrnou vzdálenost mezi prvky téhož shluku vypočtenou jako

$$\sum_{k=1}^K \frac{1}{n_k} \sum_{i=1}^{n_k} \sum_{j=1}^{n_k} \|x_{ki} - x_{kj}\|^2$$

- Tato hodnota se rovná 2x suma vzdáleností ke středům jednotlivých shluků, čili výsledné střední chybě

$$\sum_{k=1}^K \sum_{i=1}^{n_k} \|x_{ki} - \mu_k\|^2$$

Shrnutí: vlastnosti k -means algoritmu

- **Výhody**

- Jednoduchý (lehká implementace i ladění).
- Intuitivní objektivní funkce, která optimalizuje podobnost uvnitř shluků.
- *Poměrně efektivní*: složitost $\mathcal{O}(T * K * m * N)$, kde m je počet objektů, K je počet shluků, N počet atributů a T počet iterací. Obvykle bývají hodnoty T a $K \ll m$.

- **Nevýhody**

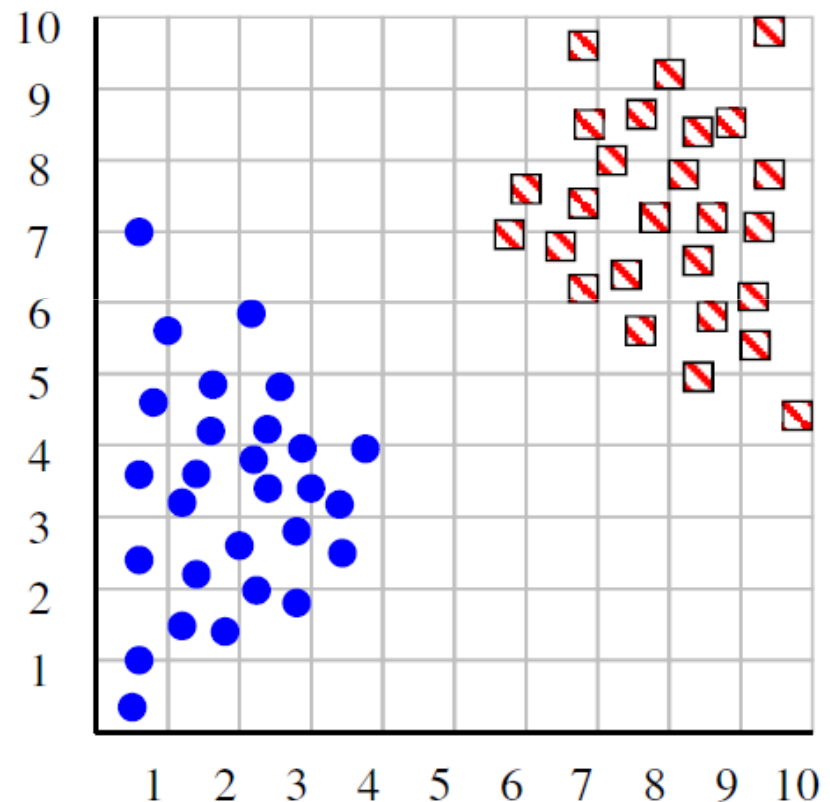
- Použitelné, jen tam, kde *umíme spočítat průměr*. Co kategorická data?
- Velmi záleží na inicializaci – nebezpečí uvíznutí v *lokálním minimu*.
- Požaduje se znalost *počtu shluků*.
- Nevhodné pro zašuměná data s *výjimkami* (outliers).
- Nevhodné pro situace, kdy *shluky nemají konvexní tvar*.

Osnova přednášky

- Motivace
- Míra vzdálenosti
- Hierarchické shlukování
- Hodnocení kvality rozkladu
- Shlukování rozkladem
  - k-means (k-středů)
  - Odhad počtu shluků
  - * EM (expectation maximization) algoritmus, Gaussovská směs

Jak se rozhodnout pro správný počet shluků?

- Obecně jde o otevřený problém.
- Používá se řada heuristik
- Jedna z nich srovnává hodnoty objektivní funkce (=celkový součet vzdáleností uvnitř shluků) pro různé volby počtu shluků

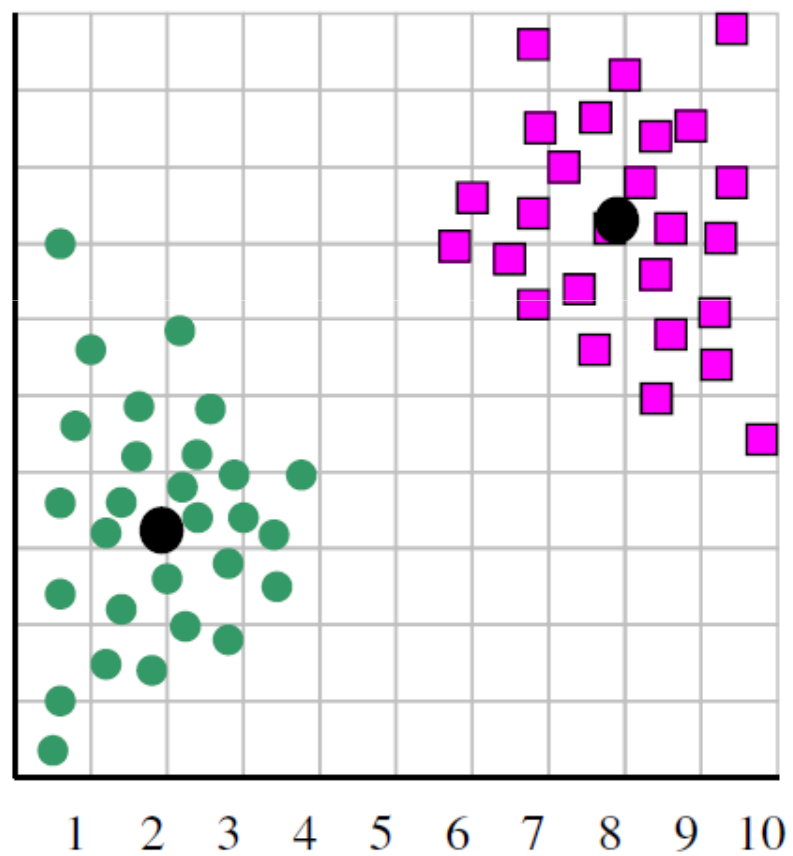

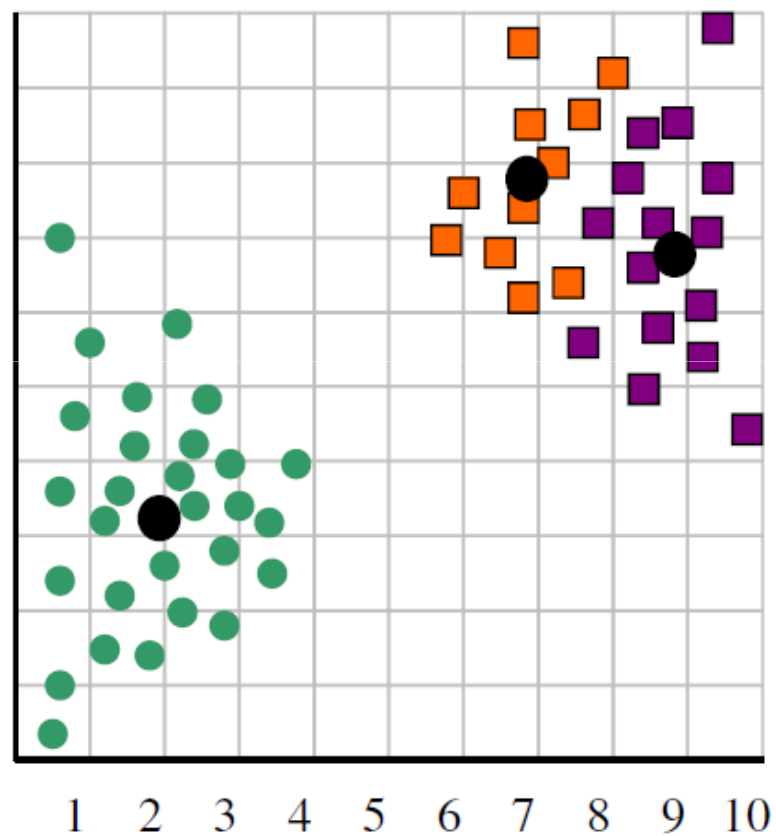
- Je-li $k = 1$, je výsledná hodnota objektivní funkce 873

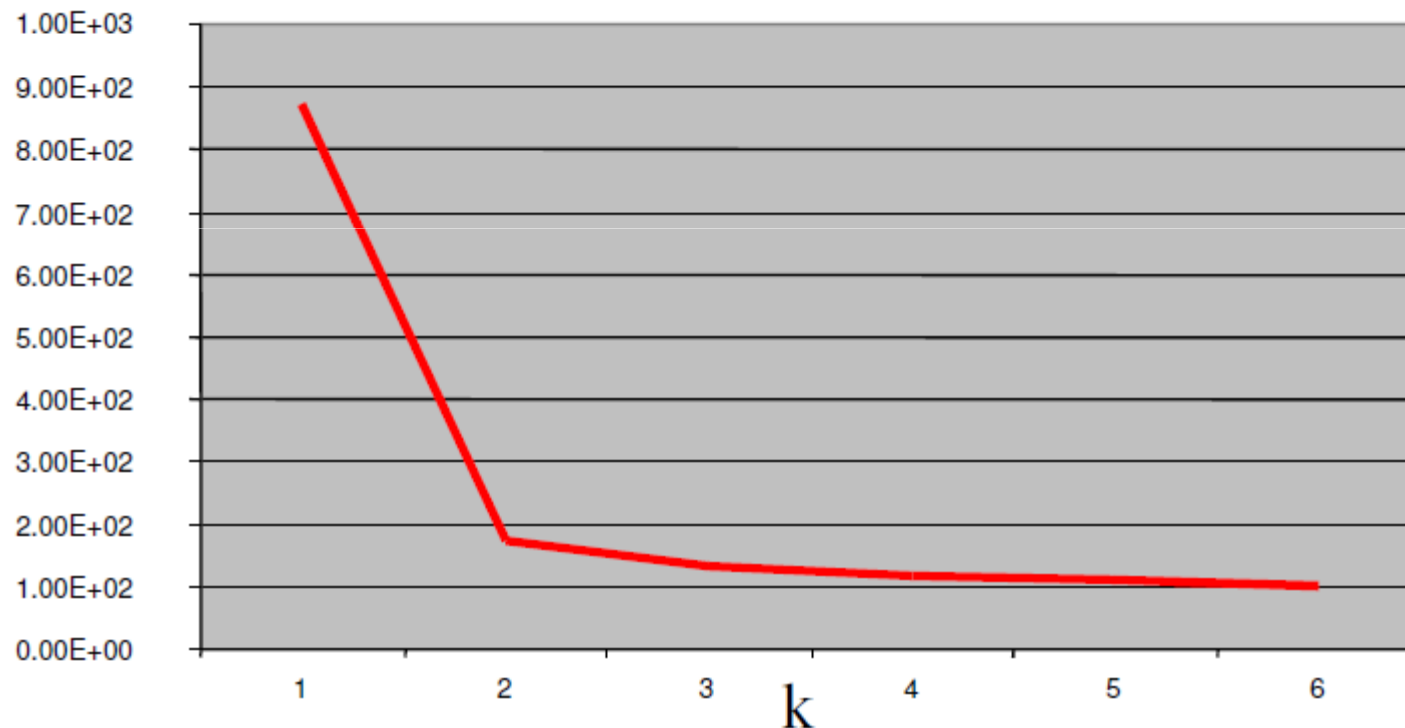
- Je-li $k = 2$, je výsledná hodnota obj. funkce 173,1

- Je-li $k = 3$, je výsledná hodnota obj. funkce 133,6

- Sledujme hodnotu objektivní funkce pro $k= 1,2,\dots,6$
- Náhlý pokles pro $k = 2$ svědčí pro volbu 2 shluků.
- Obecně hledáme „prudký ohyb“ (knee/elbow finding)

Pozor! Průběh objektivní funkce obvykle není tak jednoduchý jako v tomto umělém příkladě.

Osnova přednášky

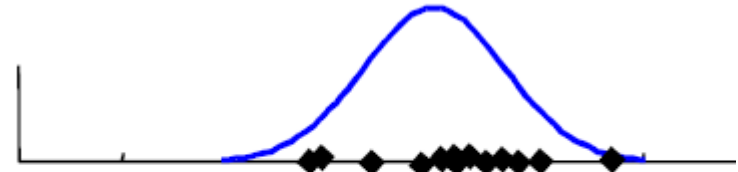
- Motivace
- Míra vzdálenosti
- Hierarchické shlukování
- Hodnocení kvality rozkladu
- Shlukování rozkladem
  - k-means (k-středů)
  - Odhad počtu shluků
  - * EM (expectation maximization) algoritmus, Gaussovská směs

* Jednorozměrný model typu **GMM** „Gaussovská směs“

- Gaussian

$$P(x) = \varphi(x; \mu, \sigma) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \exp\left(-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}\right)$$

– např. výška populace

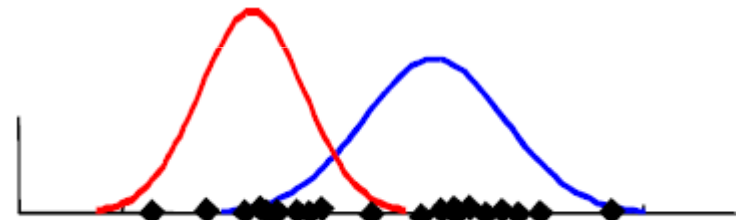

- Gaussovská směs

$$P(C=i) = \omega_i, \quad P(x|C=i) = \varphi(x; \mu_i, \sigma_i)$$

$$P(x) = \sum_{i=1}^K P(x, C=i) = \sum_{i=1}^K P(C=i)P(x|C=i) = \omega_i \varphi(x; \mu_i, \sigma_i)$$

– např. výška 2 různých populací

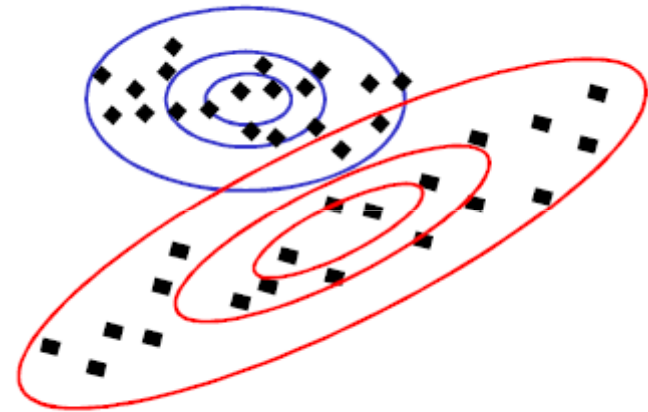

* Vícerozměrný model typu **GMM** „Gaussovská směs“

- Směs vícerozměrných Gaussiánů

$$P(C = k) = \omega_k, \quad P(x | C = i) = \varphi(x; \mu_i, \Sigma_i)$$

- Např. pro situaci, kdy $\mathbf{y}$ je hodnota krevního tlaku a $\mathbf{x}$ je věk

* Hodnocení GMM

Výhody

- Interpretovatelnost: vzniká dokonce generativní model!
- Efektivita srovnatelná s k -means
- Intuitivní objektivní funkce
- Lze zobecnit i pro směsi různých typů dat:
  - Kategorická data
  - Místo průměru lze použít např. max.
  - Citlivost na šum a výjimky záleží na distribuční funkci

Nevýhody

- Často uvázne v lokálním optimu – vliv inicializace!
- Je nutné správně zvolit hodnotu k .
- Nevhodné v případě, že shluky nejsou konvexní!
- $\mathcal{O}(m^3)$

* GMM + EM = „Soft k-means“

1. Stanov požadovaný počet k shluků.
2. Vyber náhodně výchozích k jader.
3. **E-krok:** přiřaď pravděpodobnostní hodnotu příslušnosti ke shlukům

$$p_{ij} = P(C = i | \mathbf{x}_j) = \alpha P(\mathbf{x}_j | C = i) P(C = i)$$

$$p_i = \sum_j p_{ij}$$

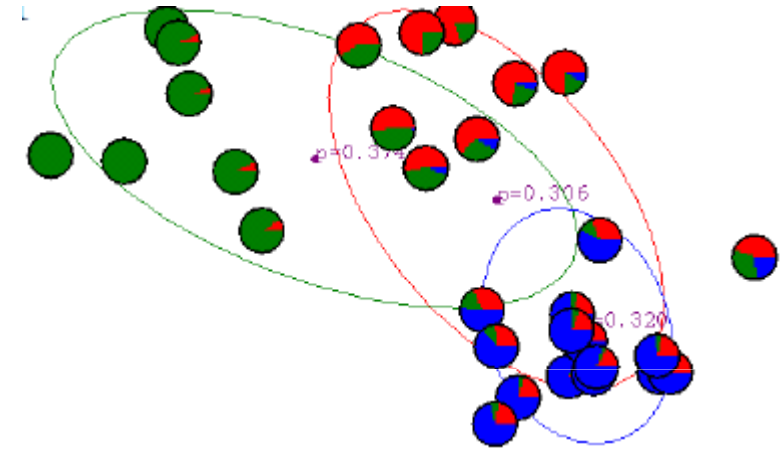
4. **M-krok:** proved' nové odhady parametrů s využitím právě vypočtených hodnot. / $\top$

$$\mu_i \leftarrow \sum_j p_{ij} \mathbf{x}_j / p_i$$

$$\Sigma_j \leftarrow \sum_j p_{ij} \mathbf{x}_j \mathbf{x}_j^\top / p_i$$

$$\omega_i \leftarrow p_i$$

4. Opakuj kroky 3. a 4. až do té doby, kdy změny všech parametrů jsou menší než zvolená hranice.

Srovnání metod shlukování

	Hierarchické	K-means	GMM
Časové nároky	$O(m^3)$	nejrychlejší	rozumně rychlé
Předpoklady	Je třeba mít míru podobnosti/ vzdálenosti	+ další silné předpoklady (konvexní shluky, ..)	Nejsilnější předpoklady
Vstupní parametry	žádné	Pevně zvolený parametr k (počet shluků)	Pevně zvolený parametr k (počet shluků)
Navržené shluky	Vzniká pouze strom, který lze subjektivně interpretovat	Přesně k shluků	Přesně k shluků